

Głuszkowski M. 2012. *Dwa języki – jedna tożsamość. Wierszyna – polska wieś na Syberii*, w: E. Golachowska, A. Zielińska (red.), *Tożsamość wobec wielojęzyczności. Konstrukcje i destrukcje tożsamości, t.2*, Warszawa: SOW, 2012, s. 119-130.

Michał Głuszkowski

Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń

Dwa języki – jedna tożsamość. Wierszyna – polska wieś na Syberii.

Analiza wzajemnych relacji wielojęzyczności i tożsamości nastrocza wielu problemów badawczych, między innymi ze względu na abstrakcyjny charakter pojęcia tożsamości. Nie jest ona mierzalna bezpośrednio – badacz ma do dyspozycji jedynie jej mniej lub bardziej precyzyjne wskaźniki. W naszym przypadku skupimy się na tożsamości kulturowej, którą współtworzą: wspólnie akceptowana historia grupy, wyznaczenie, narodowość, język, tradycje, świadomość integralności grupowej i odrębności w stosunku do otoczenia [Olechnicki, Załęcki 1998: 228]. Wymienione elementy składowe tożsamości kulturowej prowadzą do stwierdzenia, że funkcjonowanie jednostki lub grupy w określonej kulturze kształtuje jej tożsamość. Zauważone przez Krzysztofa Olechnickiego i Pawła Załęckiego związki kultury i języka już kilkadziesiąt lat temu były przedmiotem rozważań Einara Haugena, który wyróżnił cztery typy układów dwujęzyczności i dwukulturowości:

- a) dwujęzyczność i dwukulturowość,
- b) jednojęzyczność i dwukulturowość,
- c) dwujęzyczność i jednokulturowość,
- d) jednojęzyczność i jednokulturowość [Хайген 1972: 64].

Powyższe układy to oczywiście typy idealne, które w wypadku konkretnych grup przyjmują różne postacie. Według Uriela Weinreicha kontaktowi językowemu towarzyszą kontakty kulturowe, a poszczególne zjawiska w ramach bilingwizmu, np. zapożyczenia leksykalne, mają swoje korzenie w sferze kultury [Weinreich 1963: 5-6]. Dlatego trudno sobie wyobrazić, by dwujęzyczność nie była związana przynajmniej częściowo z wielokulturowością, tym bardziej, że zgodne z założeniami Haugena zarówno bilingwizm, jak i dwukulturowość nie muszą być pełne [Хайген 1972: 64]. Dwujęzyczności często towarzyszy dyglosja. Możliwa jest również dwukulturowość uzależniona od sfery życia i innych czynników społecznych. Joshua Fishman określił to zjawisko jako dietnię, choć jego zdaniem występuje ono znacznie rzadziej niż dyglosja i wielokulturowość [Fishman 1985: 47-48]. Jeśli typologię przytoczoną w po-

przednich akapitach typologię Haugena wzbogacimy o subkategorie uwzględniające dominację jednej z kultur lub jednego z języków w określonych sferach życia, analiza wzajemnych relacji biblingwizmu i dwukulturowości znacznie się skomplikuje.

Jak na tle powyższych rozważań teoretycznych przedstawiają się relacje dwujęzyczności i tożsamości kulturowej mieszkańców polskiej wioski na Syberii – Wierszyny koło Irkucka? W ciągu stu lat istnienia wieś doświadczyła wielu istotnych zmian społecznych, językowych, kulturowych i ekonomicznych, co nie mogło być obojętne dla tożsamości jej członków. Dlatego analizę należy rozpocząć od przedstawienia zarysu dziejów badanej przez nas wspólnoty. Wierszyna została założona w 1910 r. przez dobrowolnych osadników z Małopolski. Byli to chłopcy oraz górnicy pochodzący z chłopskich rodzin. Dzieje wspólnoty można podzielić na trzy okresy, charakteryzujące się odmiennymi warunkami społecznymi, co wpływało również na kształtowanie się sytuacji językowej i kulturowej. W pierwszym, „polskim” okresie, który rozpoczął się w momencie założenia wsi, wierszynianie starali się możliwie wiernie odtworzyć społeczno-kulturowe warunki swoich rodzinnych miejscowości. Nie było to łatwe, ponieważ swoje gospodarstwa musieli budować od podstaw w niesprzyjających warunkach klimatycznych – początkowo mieszkali w wykopanych po przybyciu ziemiankach [Pietrzyk 2008: 8-9]. Wierszyna była wówczas polską enklawą w obcym otoczeniu, co nie znaczy, że była zamknięta na obce wpływy językowe i kulturowe. Początkowo zakres interferencji w ich polszczyźnie pod wpływem kontaktów z językiem rosyjskim nie był duży. Wierszynianie pozostawali przede wszystkim przy własnej kulturze. Kultywowali małopolskie tradycje, modlili się w miejscowym katolickim kościele, a ich dzieci uczęszczały do polskiej szkoły. Jednak już wówczas pojawiły się pewne wpływy ze strony rdzennej ludności tych ziem – Buriatów. Radzieckie i rosyjskie wpływy kulturowe nasiliły się wraz ze zmianami systemowymi po Rewolucji Październikowej, ale przede wszystkim w latach 1930. i później, w wyniku masowej kolektywizacji, walki z religią i przyłączenia do wierszyńskiego kołchozu pobliskich rosyjskojęzycznych chutorów. Od przełomu lat 30. i 40. XX w. rozpoczął się drugi – radziecki okres w historii wsi. W Wierszynie zaczęto zawierać coraz więcej małżeństw mieszanych, a prowadzona przez władze sowietyzacja i ateizacja wpłynęły na zmniejszenie siły oddziaływania polskich elementów kulturowych. Miejscowy kościół został zamknięty, a próby manifestacji przynależności narodowościowej innej niż radziecka skazane były na represje ze strony władz, które starały się w jak największym stopniu zasymilować potomków polskich osadników z ich otoczeniem. Znane są nam relacje wierszynian, z których wynika, że początkowa niechęć Polaków do zawierania małżeństw mieszanych, zwłaszcza z Buriatami, była krytykowana przez nauczycieli w lokalnej szkole [Głuszkowski 2011a]. Ponieważ tradycyjna ob-

rzędowość wsi opierała się w znacznej mierze na obrzędowości religijnej i kościelnym kalendarzu świąt, zamknięcie kościoła i zakaz praktyk religijnych spowodowały zmiany w sferze obyczajowości wierszynian. Istotna była też zmiana ekonomicznej i społecznej sytuacji Wierszyny. Osadnicy i ich potomkowie stracili swoje gospodarstwa i byli zmuszeni do pracy w kołchozie. W ten sposób dotychczasowy kanon kulturowy, czyli „szczególnej części tradycji, która w powszechnym przekonaniu członków zbiorowości obowiązuje wszystkich jej uczestników, a ponadto dziedziczona ma być z pokolenia na pokolenie” [Szpociński 1991: 47] uległ destabilizacji. Kolejne zmiany sytuacji społecznej Wierszyny i nowy, „współczesny”, okres w jej historii nastąpiły w związku z pieriestrojką i transformacją systemową. Wspólnota odzyskała utracone kilkadziesiąt lat wcześniej prawa do edukacji mniejszościowej (nauczanie języka polskiego w szkole podstawowej w Wierszynie i średniej w pobliskim Dundaju) oraz swobodę wyznaniową – ponownie otwarto kościoły. Ze względu na ożywienie kontaktów z Ojczyzną, w kulturze wierszynian pojawiły się wpływy współczesnej polskiej kultury. Mieszkańcy Wierszyny przy pomocy organizacji kościelnych, Konsulatu RP w Irkucku oraz miejscowej organizacji polonijnej mają możliwość wyjazdów do Polski¹. Poza tym Wierszyna jest atrakcyjnym punktem na trasie polskich wycieczek, zarówno tych podążających szlakiem polskich śladów na Syberii, jak i wypraw typowo turystycznych, np. nad Bajkał [Głuszkowski 2009]. W wyniku likwidacji wierszyńskiego kołchozu i prywatyzacji jego pozostałości doszło do poważnej zmiany sytuacji ekonomicznej wsi. Starsi mieszkańcy utrzymują się z rent i emerytur, na ogół uprawiając wciąż przydomowe działki. Dla młodych ludzi praktycznie nie ma miejsc pracy poza lokalnym tartakiem i dlatego migrują oni do miast, gdzie coraz łatwiej asymilują się z rosyjskim otoczeniem.

Wraz ze zmianami o charakterze społeczno-politycznym, kulturowym i ekonomicznym ewolucji ulegała również sytuacja językowa badanej przez nas wspólnoty. Mieszkańcy Wierszyny już w pierwszym okresie historii wsi byli społecznością dwujęzyczną. Ponieważ osadnicy pochodzili z terenów znajdujących się w granicach Cesarstwa Rosyjskiego, mieli kontakt z rosyjską administracją i systemem edukacyjnym już przed migracją. O ich znajomości rosyjskiego w formie ustnej może świadczyć fakt uruchomienia kursów pisania po rosyjsku dla dorosłych wkrótce po powstaniu wsi [Szostak 2002: 228]. Polszczyzna wierszynian stanowi konglomerat gwar praktycznie z całej Małopolski [Ananiewa 2007: 26-29]. Polskim językiem w jego literackim wariantcie posługują się jedynie nieliczne osoby, które studiowały w Polsce

---

¹ Możliwości wyjazdu dotyczą przede wszystkim młodych ludzi w celach edukacyjnych. Należy jednak zaznaczyć, że przez wiele osób wyjazd do szkoły średniej lub na studia do polski nie jest postrzegany jako szczególnie atrakcyjny. W ich opinii wykształcenie zdobyte w rosyjskich szkołach, np. w Irkucku, nie różni się od tego z Polski i daje podobne szanse przyszłej kariery, a nie wiąże się z tak dużymi kosztami, jak wyjazd nad Wisłę.

w przeciągu ostatnich 20 lat. Badacze wierszyńskiego interdialektu, Jurij Golceker, Natalia Ananiewa i Wanda Decyk, zwracali uwagę na obecność wielu małopolskich cech fonetycznych, m.in. na podwyższoną artykulację ścieśnionego *ą*, np. *ą* → *o*: *nas* → *nos*, *nał'adńejšy* → *noł'adńejšy* lub na mazurzenie,² np. *cym*, *tros'ecke* [Гольцекер 1991: 210; Decyk 1995: 24-25; Ananiewa 2007: 30]. Obserwacje dokonane podczas zorganizowanej w Instytucie Filologii Słowiańskiej i Instytucie Języka Polskiego UMK ekspedycji do Wierszyny w 2008 r. potwierdzają powyższe spostrzeżenia na temat fonetyki gwary, a także pozwalają na dokonanie stwierdzeń o polskości jej morfologii i składni oraz znacznej części zasobów leksykalnych [m.in. Kozłowska 2009: 27-50]. W polszczyźnie mieszkańców Wierszyny można znaleźć liczne przykłady wpływów rosyjskich praktycznie na każdym poziomie języka, choć należy zaznaczyć, że najbardziej trwałe jest system fonetyczny i morfologiczny, a interferencja przejawia się przede wszystkim w zakresie leksyki i konstrukcji składniowych (zapożyczenia, wstawki, kalki słowotwórcze i składniowe).

Część zapożyczeń dotyczy leksyki związanej z realiami zastanymi przez osadników po przyjeździe na Syberię, np. *nikaj nie jeździli, nie jeździli do s'elsowietu, bo tero jeżdżą; w buxgał'erji tam robi*, ale wpływy języka rosyjskiego nie ograniczają się tylko do tych sfer i są obecne również w słownictwie związanym z życiem codziennym w ramach wspólnoty, np. *nu ożenić sie, замуż, postabyś, cy nie?; tym niedźwiedzim, żeby ludzi napugać; on sie naszą ziemią p'olzuje; z tego sie niści cowiek robi, bo to ni ma z cego*.

W gwarze wierszynian występują kalki semantyczne, np. wyraz *maszyna* poszerzył swoje znacznie pod wpływem ros. *машина* 'samochód, maszyna'. Innym rodzajem kalk w polszczyźnie mieszkańców Wierszyny są kalki leksykalne słowotwórcze, opisane przez Dorotę Paško, np. *odżyć* 'przeżyć życie' na wzór ros. *отжить* [Paško 2009: 26-27]. Kalki morfologiczne polegające na zmianie sposobów wyrażania pewnych kategorii gramatycznych również występują w języku badanej społeczności, np. pol. *margaryna* pod wpływem ros. *маргарин* (*r.m.*) występuje w gwarze wierszynian w rodzaju męskim i odmienia się według I deklinacji [Głuszkowski 2011b]. Kalki syntaktyczne dotyczą różnych aspektów składni wierszyńskiej gwary, np. w wypowiedzi *o jeszcze do wojny, a dziadek we wojne umarł* widoczny jest wpływ ros. konstrukcji *до войны* (por. pol. *przed wojną*), a konstrukcja *jak masz maszynie, śedńesz na maszynie* powstała na wzór ros. *сесть на машину* (por. pol. *wsiąść do samochodu*). W niektórych przypadkach język rosyjski mógł pełnić rolę katalizatora sprzyjającego zachowaniu pewnych form lub kon-

² Zjawisko mazurzenia widoczne jest m.in. w antroponimii wierszynian. Jedną z informaterek przedstawiła się nam jako *Rózycka*, co w pierwszej chwili zabrzmiało jak nazwisko zakończone na *-cka*. Jak się później okazało, informatorka miała na imię Róża i posługiwała się na co dzień zdrobniałą formą swojego imienia – *Rózyczka*.

strukcji z gwar małopolskich, np. słowo *niedziela*, tak jak na terenach, z których pochodzą mieszkańcy Wierszyny, występuje w wierszyńskiej gwarze w dwóch znaczeniach ‘tydzień’ i ‘niedziela’ (por. ros. *неделя*).

Skala rosyjskich wpływów oraz ogólna suma interferencji pozwala nam z całą pewnością stwierdzić, że gwara wierszynian nie stała się dotychczas językiem mieszanym. Występują w niej liczne rosyjskie elementy, przede wszystkim na poziomie składni i leksyki, jednak zmiany w morfonologii są wciąż niewielkie [Kozłowska 2009: 36-40]. Mieszkańcy Wierszyny władają językiem polskim w różnym stopniu. Kompetencja językowa jest związana z różnicami pokoleniowymi i strukturą etniczną rodziny [Głuszkowski 2011c: 166]. W rodzinach homogenicznych pod względem etnicznym – polskich, przedstawiciele starszego i średniego pokolenia mówią na co dzień po polsku i komunikacja w języku przodków nie sprawia im problemów niezależnie od tematu rozmowy, choć w przypadku niektórych tematów, m.in. związanych z administracją, techniką, polityką, zapożyczenia z języka rosyjskiego są częstsze, niż przy rozmowach o rolnictwie, kuchni lub historii wsi. Znajomość polskiej gwary wśród ich dzieci jest uzależniona od stałego zamieszkania w Wierszynie, ponieważ osoby emigrujące porzucają wierszyński dialekt. Natomiast w rodzinach heterogenicznych polska gwara zanika już w średnim pokoleniu [Głuszkowski 2011b]. Jednak niezależnie od poziomu kompetencji w zakresie polszczyzny wszyscy mieszkańcy Wierszyny są świadomi różnic między obydwoma używanymi przez nich językami i unikają niekontrolowanego przełączania kodu.

Zgoła inaczej wygląda sytuacja kulturowa wierszynian. W celu opisanía wielokulturowości mieszkańców Wierszyny przydatne okazuje się nawiązanie do pojęcia hybrydy i procesu hybrydyzacji w językoznawstwie. Według Stefana Grzybowskiego hybrydyzacja jest procesem mieszania się dwóch systemów językowych: jeden z nich stanowi bazę strukturalną wypełnianą elementami pochodzącymi z języka L_1 , L_2 , a także takimi, które powstały dopiero w wyniku sytuacji kontaktu i wzajemnego wpływu [Grzybowski 2007]. Hybrydyzacja prowadzi do powstania języka-hybrydy, w którym po pewnym czasie trudno jest określić pochodzenie poszczególnych elementów, ponieważ przestają one być fragmentami kodu języka L_1 lub L_2 , stając się częścią nowopowstałego systemu. Analogiczna sytuacja ma miejsce w przypadku wierszyńskiego systemu kulturowego i zakorzenionej w nim tożsamości kulturowej członków wspólnoty. Na polskim substracie, wciąż opierającym się na świadomości własnego pochodzenia oraz odrębności wobec innych syberyjskich grup etnicznych powstała hybryda. Wierszynianie przyswajali kolejne rosyjskie, radzieckie i buriackie elementy, a zarazem modyfikowali lub porzucali swoje wcześniejsze zwyczaje [Głuszkowski 2010: 88-92].

Aktualny stan systemu kulturowego potomków polskich osadników został przedstawiony w artykule Ludmiły Figury, rodowitej wierszynianki, absolwentki polonistyki Uniwersytetu Gdańskiego, a obecnie nauczycielki języka polskiego w miejscowej szkole podstawowej. Nawet pobieżna analiza opisu któregośkolwiek ze zwyczajów pokazuje, że jednoznaczne określenie charakteru narodowego kultywowanych przez mieszkańców Wierszyny tradycji nie jest możliwe. Za ilustrację posłużą nam przykładowe opisy wybranych obyczajów i obrzędów³.

a) imieniny i urodziny

Imieniny są w Wierszynie obchodzone. Jest to zwyczaj, który został przeniesiony z czasów przed migracją jako polski zwyczaj. Nie są one jednak już tak popularne, jak dawniej. Uroczystości świętowane są tylko dni imienin Heleny i Franciszki, prawdopodobnie ze względu na dużą popularność tych imion w Wierszynie. Według relacji L. Figury, mieszkańcy wsi odnotowują również imieniny Antoniego, Antoniny, Władysława, Władysławy, Piotra i Pawła, ale pamięć tych dat nie jest związana z uroczystościami [Figura 2003: 100]. Możemy zatem mówić o częściowym zachowaniu dawnego zwyczaju. Przez ponad sto lat, które upłynęły od założenia wsi, zwyczaj świętowania uległ modyfikacji. Po pierwsze, pod wpływem kultury rosyjskiej, większą rangę i popularność uzyskały urodziny. Rosyjskiego charakteru uroczystościom imienin i urodzin nadaje śpiewana przy tych okazjach piosenka „Ja igraju na garmoszkie”, znana z popularnego filmu animowanego „Czeburaszka”, zamiast polskiego „Sto lat”, która to pieśń dotarła do Wierszyny dopiero pod koniec XX w., dzięki ożywionym kontaktom z Polską [Ibidem: 100–101].

b) kalendarz świąt

Na podstawie obserwacji dokonanych podczas ekspedycji z 2008 r. oraz relacji L. Figury, można stwierdzić, że prawdopodobnie największe zmiany zaszły w wierszyńskim kalendarzu świąt. W pierwszym okresie po osiedleniu się na Syberii mieszkańcy Wierszyny obchodzili te same święta, które pamiętali ze swoich rodzinnych miejscowości. Były to przede wszystkim święta kościelne. Lata komunizmu i ateizacji oraz brak możliwości praktykowania religii katolickiej sprawiły, że święta religijne traciły na znaczeniu na rzecz państwowych, a polskie zwyczaje związane z religią zostały wyparte przez rosyjskie, czego przykładem może być zastąpienie ostatków „maslienica” [Ibidem: 108–109]. Zmiany w kalendarzu świąt są wyjątkowo trwałe. Choć obecnie wierszynianie odzyskali swobodę wyznania i nie ma formalnych przeszkód w kultywowaniu świąt katolickich, przyzwyczajenia z ostatniego półwiecza są silniejsze. W Wierszynie święta kościelne poza Bożym Narodzeniem i Wielkanocą zostały za-

³ Hybrydyzacja systemu kulturowego w Wierszynie została opisana bardziej szczegółowo w osobnym tekście [zob. Głuszkowski 2010].

pomniane. A nawet te najważniejsze i najpopularniejsze święta uległy pewnym modyfikacjom. Mają obecnie przede wszystkim świecki charakter i kojarzone są przede wszystkim z zewnętrzną obrzędowością: Boże Narodzenia z przebierańcami, a Wielkanoc, nazywana przez wierszynian „Lejkami” – z polewaniem wodą.

c) zaręczyny i małżeństwo

Najbardziej zróżnicowany konglomerat kulturowy, zawierający elementy zarówno polskie, jak i radzieckie, rosyjskie oraz buriackie, stanowią obrzędy związane z zaręczynami i małżeństwem. Swaty związane są z wykupem panny przez kawalera. Podobne obrzędy spotykane są i w Polsce, i w Rosji, więc trudno jednoznacznie stwierdzić, czy obecnie kulturowane przez wierszynian zwyczaje są kontynuacją tradycji ich przodków, czy też zostały przejęte od rosyjskich sąsiadów. Pannę wykupuje się za „ćwierci” samogonu, jednak są to rosyjskie ćwierci, mieszczące nie ¼ litra, a ¼ wiadra, czyli około 3 litrów⁴. Rosyjskim akcentem podczas wykupu panny jest także gra na harmoszcze. Sam ślub przez wiele lat miał charakter wyłącznie świecki i sprowadzał się do wizyty w ZAGS-ie, czyli Urzędzie Stanu Cywilnego. Obecnie możliwy jest również ślub kościelny, rzymskokatolicki, a więc nawiązujący do tradycji pierwszych osadników, ale ze względów formalnych wciąż poprzedza go ceremonia cywilna w ZAGS-ie. Droga z urzędu do wsi wiąże się z wpleceniem do obrzędów ślubnych elementów kultury buriackiej: młodzi zatrzymują się w świętych miejscach buriackich, a także na moście i skrzyżowaniach, aby wykonać obrzęd „bryzganina”, polegający na skrapianiu ziemi alkoholem [Ibidem: 105]. Zdaniem Ewy Nowickiej i Małgorzaty Głowackiej-Grajper mieszkańcy Wierszyny są świadomi, że Syberia jest ziemią Buriatów i w związku z tym, należy przestrzegać ich praw i świętości. Tego typu zachowania nie mają religijnego uzasadnienia i są przez wierszynian traktowane jako działania, które nie przyniosą nikomu szkody, a mogą uchronić od gniewu miejscowych duchów [Nowicka, Głowacka-Grajper 2003: 44].

Z obrzędami zamążpójścia związane są przenosiny, następujące już po weselu. Tego typu obyczaje były praktykowane w południowej Polsce, można więc mówić o zachowaniu przez nich dawnego obyczaju. Jednak został on nieco zmodyfikowany, w podobny sposób jak obrzędy ślubne, ponieważ drodze nowożeńców przez wieś towarzyszy gra na rosyjskiej harmoszcze i buriackie „bryzganina” [Figura 2003: 107].

d) smotriny

Zarówno polskie jak i rosyjskie cechy widoczne są w praktyce oglądania dziecka bezpośrednio po narodzinach przez najbliższą rodzinę. Na podstawie dotychczasowych obserwacji i

⁴ Polska ćwierć była jednostką miary długości, a nie objętości i odpowiadała ¼ łokcia.

dostępnych opracowań trudno byłoby stwierdzić, czy mamy do czynienia z zachowaniem obyczaju przodków, czy z wpływem rosyjskim. Możliwe jest także trzecie rozwiązanie: rosyjska obyczajowość mogła okazać się katalizatorem sprzyjającym zachowaniu danego elementu polskiego systemu kulturowego. O wielokulturowym charakterze oględzin dziecka może świadczyć ich rosyjska nazwa – „smotriny” w Wierszynie [Ibidem: 101].

e) pogrzeb

Hybrydalny, wielokulturowy charakter mają także rytuały związane z pochówkiem. Polskie ślady w wierszyńskiej obyczajowości widoczne są m.in. w zwyczaju zakrywania luster i zatrzymywania zegarów w domu zmarłego, choć według relacji L. Figury, nikt obecnie nie zna genezy i sensu tych czynności [Ibidem: 111]. Z kolei obyczaj żegnania zmarłego kieliszkiem wódki, wypijanym przez uczestników pogrzebu oraz pozostawianie pożywienia i alkoholu na świeżo zasypnym grobie zostały zaczerpnięte z prawosławnej kultury pogrzebowej, od rosyjskich sąsiadów. Przez wiele lat pogrzeby w Wierszynie miały charakter świecki, ale nawet obecnie, kiedy mieszkańcy wsi mają możliwość wyboru katolickiego pochówku, nie zawsze z niej korzystają. Po części jest to pokłosie okresu ateizacji w II poł. XX w., ale należy również zauważyć, że nawet osoby deklarujące się jako wierzący, mają mieszane uczucia w stosunku do formy pogrzebu z udziałem duchownego. Niektórzy młodszy uczestnicy pogrzebów po roku 1991 byli zdziwieni, że ksiądz na pogrzebie śpiewa, co wydawało im się sprzeczne z żałobnym charakterem tego obrzędu [Ibidem: 112].

Za hybrydalną – polsko-rosyjsko-radziecką należy uznać przestrzeń cmentarza. Na grobach przez cały okres istnienia Wierszyny stawiane były katolickie krzyże, jednak w okresie komunistycznym niektóre rodziny zaczęły na ich miejscu umieszczać czerwone gwiazdy. Przemieszanie elementów z różnych przestrzeni symbolicznych widoczne jest również w napisach nagrobnych. Wykonywane są one zarówno rosyjską grażdanką, jak i alfabetem łacińskim. Nazwiska na grobach pisane były zarówno po polsku, jak i po rosyjsku, natomiast epitafia są prawie wyłącznie rosyjskie. Według naszych obserwacji pojawiły się one w Wierszynie za pośrednictwem miejscowych kamieniarzy w ramach ogólnokrajowej mody, natomiast nieliczne polskie epitafia występują na najnowszych grobach i zapewne stanowią efekt ożywienia kontaktów z Polską w ostatnich latach⁵.

f) pismo

Wierszyna jest społecznością dwujęzyczną, ale tylko nieliczni jej mieszkańcy potrafią czytać i pisać po polsku. Zarówno teksty utworów z repertuaru miejscowego zespołu „Ja-

⁵ Mogły zostać podpowiedziane przez kogoś z przyjeżdżających do Wierszyny lub podpatrzone przez wierszyńian odwiedzających Ojczyznę na jednym z polskich cmentarzy.

rzumbek”, jak i modlitwy oraz pieśni religijne w kościelnych śpiewnikach są transkrybowane na rosyjski alfabet. Dlatego również pismo należy uznać za przykład wielokulturowości wierszynian.

g) antroponimia

Typowym przykładem hybrydy o charakterze językowo-kulturowym jest system antroponimiczny, w którym zachowało się wiele polskich elementów, m.in. żeńskie sufiksy typu *-ocka*, *-owa*, *-ina*, *-ka*, np. Nowocka to żona Nowaka, a Figurzyna – Figury. Polskie przezwiska, np. gupi Wójcik, występują równoległe z rosyjskimi, np. żadny⁶ Chundel. O ile żeńskie nazwiska i przezwiska tworzone są przy pomocy polskich sufiksów, o tyle określenia powstają poprzez dołączenie rosyjskiego sufiksu (w lmn.) oznaczającego potomstwo *-ata*, np. Banzajata to dzieci Banzaja [Ibidem: 121].

Istotnym czynnikiem wpływającym na tożsamość kulturową wierszynian jest ich poczucie „polskości”. Wiąże się ono z poczuciem odrębności i świadomością polskiego pochodzenia, ale różni się od „polskości” zesłańców, którzy na Syberię trafili nie „za chlebem”, ale w związku z działalnością narodowo-wyzwoleńczą. Ważne jest również to, że osadnicy sprzed stu laty rekrutowali się z rodzin górniczych i chłopskich, a nie inteligenckich lub ziemiańskich. Do tej pory wielu wierszynian cechuje silna chłopska mentalność, na którą składa się przede wszystkim tradycjonalizm i kult pracy na roli. Powodem migracji była chęć zdobycia własnego gospodarstwa i poprawa statusu majątkowego, dlatego praca na własnoręcznie wykarczowanym i oczyszczonym z kamieni kawałku ziemi była dla pierwszych wierszynian świętością i stała się również świętością dla ich potomków. W wyniku kolektywizacji zostali oni jednak pozbawieni swoich gospodarstw. Wówczas kult ziemi został przeniesiony na gospodarstwo kołchozowe, którego osiągnięcia miejscowego sprawiały mieszkańcom Wierszyny dużą satysfakcję. Ich stosunek do gospodarstwa kolektywnego dobrze oddaje określenie *rodnoj kołchoz*⁷. Nawet dzisiaj wielu starszych wierszynian z nostalgią wspomina okres radziecki i kołchozowe bezpieczeństwo socjalne. Brak swobód obywatelskich, a nawet możliwości wyjazdu poza wieś, z powodu braku dokumentów, które wydawano kołchoźnikom jedynie okresowo w związku z uzasadnioną potrzebą wyjazdu, nie był dla nich dotkliwy, ponieważ mogli pracować na roli i mieli zaspokojone podstawowe potrzeby w postaci mieszkania i żywienia.

Mentalność wierszynian stanowi chłopsko-kołchozowy konglomerat i doskonale wpisuje się w system kulturowy, który można nazwać hybrydalnym, ponieważ poszczególne jego czę-

⁶ Ros. жадный ‘chciwy; skąpy’.

⁷ Ros. родной ma wiele znaczeń – ojczysty, rodzimy; rodzinny, rodzony; bratni; drogi, kochany.

ści składowe, czyli tradycje i obyczaje, pochodzą z kultury polskiej, buriackiej, rosyjskiej i radzieckiej. W ostatnich latach, w wyniku kontaktów z polskimi wycieczkami, delegacjami, organizacjami kombatanckimi do tego kulturowego konglomeratu włączana jest polska symbolika narodowa. Ponieważ w momencie migracji istniała tylko mała ojczyzna (*Heimat*), a dużej (*Vaterland*) nie było, polskość rozumiana jako hymn, godło czy kształt państwa nie jest w Wierszynie pojęciem do końca zrozumiałym. Znamienna jest tu sytuacja opisana przez E. Nowicką i M. Głowacką-Grajper: odwiedzający wierszyński cmentarz przedstawiciele polskiej delegacji przywiązali do krzyży z polskimi napisami białe-czerwone wstążki, ale wierszynianie nie potrafili odczytać znaczenia tego gestu [Nowicka, Głowacka-Grajper 2003: 50–51]. Obecnie w „Domu Polskim” w Wierszynie wisi polskie godło i flaga, co jest zjawiskiem nowym i stanowi niejako próbę wyjścia naprzeciw oczekiwaniom przybywających do wsi gości z Polski, szukających tam „ostoi niczym nieskażonej polskości”. Wycieczki, w okresie letnim odwiedzające Wierszynę kilka razy w tygodniu, mogą porozmawiać z przedstawicielami mieszkańców po polsku, skosztować miejscowej kuchni i usłyszeć na żywo pieśni zespołu „Jarzumbek”, który w swoim repertuarze oprócz utworów przekazywanych z pokolenia na pokolenie, jeszcze z okresu sprzed migracji, ma również współczesne polskie piosenki popularne – jak np. „Kolorowe jarmarki”. Właśnie polska symbolika państwowa i adaptacja elementów najnowszej polskiej kultury masowej stanowi kolejny dodatek do i tak już bogatego konglomeratu kulturowego. W przypadku tego najnowszego składnika wierszyńskiej kultury adekwatny wydaje się tu termin implantu pamięci społecznej, proponowany przez Mariana Golkę w odniesieniu do społeczności sztucznie tworzących pamięć społeczną [Golka 2009].

Hybrydalność wierszyńskiego systemu kulturowego widoczna jest niemal na każdym kroku, ale nie jest ona jedynym argumentem, świadczącym o tym, że we wspólnocie potomków polskich osadników mamy do czynienia nie z wielokulturowością i wieloraką tożsamością, ale z jedną tożsamością kulturową, choć powstałą z wielu kultur. O tym, że tożsamość wierszynian jest spójną całością świadczy ich stosunek do własnej kultury. W dużym stopniu zatracili zdolność odróżnienia tego, co w ich kulturze jest polskie, rosyjskie, buriackie i radzieckie. Dobrym przykładem jest tu nazwa wysokoprocentowego alkoholu wytwarzanego w wierszyńskich domach. Najczęściej jest określany terminem *tarasun*, pochodzącym z języka buriackiego. Jeden z naszych informatorów stwierdził wprost, że rosyjska nazwa to *samogon*, a polska – *tarasun*. Podobnie wygląda sytuacja z innymi nazwami, zarówno tymi dotyczącymi przedmiotów, czy wyrobów, jak i z określeniami obrzędów i ich faz. Mieszkańcy wsi utożsamiają się z kulturowym konglomeratem i nie dzielą swoich zachowań na polskie i ro-

syjskie, co sprawia, że możemy ich tożsamość określić jako jedną całość. Tymczasem świadomość językowa i systemowa odrębność polskiej gwary i języka rosyjskiego wciąż nie pozwala w ich przypadku mówić o jednym, mieszanym języku.

Bibliografia:

Ananiewa Natalia. 2007. *O polskich gwarach Syberii: projekt badawczy*, „Acta Baltico-Slavica” 31, s. 25-32.

Decyk Wanda. 1995. *Próba opisu polskiej gwary we wsi Wierszyna*, „Poradnik Językowy” z. 8, s. 20-31.

Figura Ludmiła. 2003. *Historia i terażniejszość polskiej syberyjskiej wsi*, [w:] *Wierszyna z bliska i z oddali. Obrazy polskiej wsi na Syberii*, pod red. Ewy Nowickiej i Małgorzaty Głowackiej-Grajper, Kraków: Nomos, s. 71-132.

Fishman Joshua. 1985. *Bilingualism and Biculturalism as Individual and as Societal Phenomena*, w: *The Rise and the Fall of Ethnic Revival*, Fishman et al. (red.), Berlin-New York: Walter de Gruyter, s. 39–56.

Głuszkowski Michał. 2009. *Relacje mieszkańców Wierszyny – polskiej wsi na Syberii – z ich dawną ojczyzną*, „Wrocławskie Studia Wschodnie” 13/2009.

Głuszkowski Michał. 2010. *Hybrydyzacja kultury a hybrydyzacja języka. Przypadek mieszkańców Wierszyny, polskiej wsi na Syberii*, w: *Nowe języki. Studia z zakresu kreolizacji języków i kultur*, pod red. Waldemara Kuligowskiego, Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, s. 85–94.

Głuszkowski Michał. 2011a. *Obraz kultury buriackiej w oczach polskich osadników – mieszkańców wsi Wierszyna na Syberii*, w: „Litteraria Copernicana” (w druku).

Głuszkowski Michał. 2011b. *Zmiany sytuacji językowej w Wierszynie koło Irkucka w warunkach dwujęzyczności polsko-rosyjskiej*, „Acta Baltico-Slavica” 35/2011, s. 13-27.

Głuszkowski Michał. 2011c. *Vershina – a Polish village in Siberia. Factors influencing language maintenance under changing social, cultural, economic and political conditions*, „ESUKA – JEFUL” 2–1/2011, s. 157 – 170

Golka Marian. 2009. *Pamięć społeczna i jej implanty*. Warszawa: Scholar.

Grzybowski Stefan. 2007. *Гибридикация русского говора старообрядцев под влиянием польского языка (Габове Гронды и Бур)*, Olsztyn (tekst wystąpienia na konferencji: *Język. Kultura. Literatura. Z polsko-wschodniosłowiańskich kontaktów. XII Międzynarodowa Konferencja Słowistyczna 23-24.06.2007*).

Kozłowska Agnieszka. 2009. *Gwara wsi Wierszyna (Syberia Wschodnia). Ile z języka polskiego pozostało w mowie mieszkańców?*, niepublikowana praca magisterska pod kier. prof. Czesława Łapicza, Toruń: UMK.

Nowicka Ewa, Głowacka-Grajper Małgorzata. 2003. *Polskość zastygła. Spojrzenie antropologa na Wierszynę*, [w:] *Wierszyna z bliska i z oddali. Obrazy polskiej wsi na Syberii*, pod red. Ewy Nowickiej i Małgorzaty Głowackiej-Grajper, Kraków: Nomos, s. 33-70.

Olechnicki Krzysztof, Załęcki Paweł. 1998. *Słownik socjologiczny*. Toruń: Graffiti BC.

Szostak Jan, 2002, *Epitafium pomordowanym przez NKWD mieszkańcom polskiej wsi Wierszyna we Wschodniej Syberii koło Irkucka w 1938 r.*, „Rocznik Historyczny Muzeum Polskiego Ruchu Ludowego” nr 18, s. 221-236.

Szpociński Andrzej. 1991. *Kanon kulturowy*, „Kultura i Społeczeństwo”, rok XXXV, 2/1991, s. 47–56.

Гольцекер Юрий П., 1991, *Тексты из села Вершина (Иркутская область)*, [w:] Rieger Janusz, Werenicz Wiaczesław. (red.), *Studia nad polszczyzną kresową*, t. VI, Wrocław, s. 209-212.

Хауген Эйнар. 1972. *Языковой контакт*, w: *Новое в лингвистике* Вып. 6/1972, *Языковые контакты*. Москва: Прогресс, s. 61–80.

Two languages – one identity. Vershina – a Polish village in Siberia.

Vershina was founded in 1910 by Polish voluntary settlers. During first two decades the village consisted Polish cultural and language enclave, but as a result of changes caused with communism, repressions and collectivization, the village lost its former ethnocultural homogeneity. Nowadays the village regained its minority rights: religious, educational, cultural and organisational. However, during the years of communism and ateization, their culture and customs became much more similar to other Siberian villages. The linguistic changes were parallel to the evolution of the social situation. The language of Vershina is not a literary Polish language but an interdialect based on dialects from the first settlers' places of origin. Polish dialect of Vershina has been under influence of Russian, which is the language of education, administration, and surrounding villages. Children and youth from Polish-Russian families become monolingual and use Polish very rare, only as a school subject and in contacts with grandparents. However, they still recognize both languages and try not to mix them. Thus, we can still speak about two systems. The cultural situation is completely different. During over 100-years history of the village, its cultural adopted many Russian, Soviet and

Buryat elements. Nowadays even the maintained traditions are modified and constitute a cultural hybrid, which is the basis of a hybridized identity.

Słowa kluczowe: dwujęzyczność, dwukulturowość, dyglosja, hybrydyzacja kultury, mniejszość, Polacy, Syberia, Wierszyna

Key words: bilingualism, biculturalism, diglossia, hybridization of culture, minority, Poles, Siberia, Vershina